

Javier P. Grossutti, *Via dall'Istria: L'emigrazione istriana dalla seconda metà dell'Ottocento ai primi anni Quaranta del Novecento.*

Università Popolare di Trieste, Unione Italiana – Fiume, Trieste, 2014, 271 str.

Predstave o izseljevanju iz Istre se navezujejo predvsem na t. i. eksodus italijanskega prebivalstva po drugi svetovni vojni. Ta asociacija ima zaradi političnega pomena takratnega dogajanja vidno mesto v italijanski in mednarodni historiografiji. Druga istrska selitvena gibanja so tako ostala v senci in bila deležna le manjšega števila obravnav. Sedaj se jim je pridružila prva monografska študija o izseljevanju iz Istre od srede 19. do štiridesetih let 20. stoletja, s katero je Javier Grossutti želel prispevati k zapolnitvi te vrzeli. Avtor je delo opravil natančno in s smislom za celoto, ki odlikuje njegove številne študije o furlanskem izseljevanju. Zgodovino istrskih selitvenih pojavov si prizadeva razbirati v njihovih globalnih in partikularnih razsežnostih ter brez nacionalnih ali drugih vnaprejšnjih opredeljevanj. Svoja dognanja opira na zavidljiv nabor gradiva, kar je v dobi rokohitrške hiperproduktivne historiografije že samo na sebi vredno pohvale. V razpravo je pritegnil razpoložljivo statistiko in vso pomembnejšo italijansko, hrvaško, slovensko in drugo literaturo. S tem ponuja panoramski pregled ter vrednotenje specifičnih vidikov istrskih migracijskih gibanj v dobi zrele modernizacije.

Za istrska selitvena gibanja so značilne raznolike oblike in usmeritve, ki izvirajo iz geografske umeščenosti in socialno-gospodarske fiziognomije polotoka. Povezane so s pomorsko tradicijo in z razvojem nekaterih notranjih gospodarskih težišč, v prvi vrsti Pule in Raše, kot tudi z gospodarskima in urbanima poloma Reko in Trstom, ki sta vsrkavala istrske migracijske tokove. Vzporedno s temi destinacijami so se iz Istre, ki je bila pretežno agrarna in v modernizacijskem razvoju dokaj zaostala, selitvena gibanja ves čas usmerjala proti drugim ciljem. Ti so bili od srede 19. stoletja zlasti Egipt, Turčija, Severna in Južna Amerika, med kontinentalnimi pa avstrijske in ogrske dežele. Sredozemski tokovi so bili povezani s prometnimi povezavami z vzhodnim Sredozemljem, gradnjo Sueškega prekopa, večanjem evropskih gospodarskih interesov in podjetniških elit v egiptovskih in turških mestih. Istrska prisotnost v Severni in Južni Ameriki je sprva prav tako nastajala v povezavi s pomorskim prometom, saj so se tam ustavljali pomorščaki, ki jih je zadržala zlata mrzlica ali priložnost udejstvovanja v pomorskih poklicih. Od osemdesetih let so se podajali tudi v Brazilijo in Argentino, v ZDA pa so mornarjem sledili delavci, ki so se zaposlovali v ladjarstvu, na rudniških in drugih industrijskih območjih. Prihajali so iz istrskih rudarskih in kmečkih območij, kot na primer iz Motovuna in celega poreškega okrajnega glavarstva ali s Kvarnerskih otokov, ki so beležili najvišjo stopnjo izseljevanja v Ameriko.

Sicer so se do prve svetovne vojne istrske selitve dogajale večinoma znotraj avstro-ogrskemu monarhije. Reka in predvsem Trst sta bila ves čas destinaciji za moške in še bolj za ženske, ki so se zaposlovale kot služkinje. Istrani v Trstu so izvirali večinoma iz severnega dela polotoka ter iz okrajnih glavarstev Volosko in Poreč. Slavonija, Bosna in razne avstrijske dežele so pritegnile agrarne, poklicne in splošne delavce, na primer na delovišča velikih javnih infrastruktur. Zelo živahne so bile tudi sezonske in ženske migracije, povezane z drobnim trgovanjem s sadjem, z zelenjavo, jajci, s kruhom in z drugimi pridelki na mestnih trgih.

Knjiga vsa ta gibanja obravnava s pomočjo statistike in drobne upravopolitične dokumentacije, ki je dragocena za razbiranje vzrokov, motivacij in dejavnikov ter pravnih, političnih in organizacijskih vidikov migracijskih gibanj. Posebno hvaležne so prošnje za pridobitev potnih listin, ki spregovorijo o socialnih in gospodarskih razmerah, razlogih za izselitve, individualnih in skupinskih selitvenih izbirah, odnosu oblasti do pojava in podobno. Med drugim pojasnjujejo, zakaj so krajevne oblasti s restriktivnim izdajanjem potnih dovoljenj omejevale svobodo izseljevanja, ki jo je zagotavljal ustavni zakon iz leta 1867. Izogniti so se namreč hotele stroškom za morebitne prisilne repatriacije ter socialne in zdravstvene potrebe izseljencev na tujem. Potne liste so zato izdajale samo, če so menile, da bodo prosilci v tujini gospodarsko uspešni. Zaradi take prakse so izseljenci odhajali ilegalno, izsiljevali so oblasti s prošnjami za socialne podpore, zastavljali so imetje, da bi si zagotovili sredstva za plačilo morebitnega povratka, puščali so pisne izjave, s katerimi so se odpovedovali socialnim obveznostim občine do njih ipd.

Iz dokumentacije o potnih dovoljenjih in skrbstvenih zadevah se kaže različnost trgov dela, v katere so se izseljenci vključevali. Nazorno je izseljevanje v Egipt, ki je bilo v nasprotju z goriškim pretežno žensko, spolno bolj uravnovešeno in je obsegalo razne poklicne delavce, obrtnike, med ženskami pa poleg služkinj tudi lepo število babic. Med izseljenci so bili nadalje javni uslužbenci, točneje policisti, ki so jih po letu 1882 najele angleške oblasti. Manjkalo ni niti kmetov, med specializiranimi poklici pa steklarskih delavcev, ki so jih v Turčijo pritegnili tržaški in puljski judovski podjetniki. Dokumentacija dopušča rekonstrukcijo migracijskih tipologij in strategij, kot so selitve po etapah, ki so Istrane vodile na primer v Trst, čez čas pa dalje v Egipt, Ameriko, Grčijo, Bosno ali drugam. Pokažejo se procesi stabilizacije in verižne migracije, zaradi katerih se je v Severni Ameriki v določenem momentu spremenila spolna struktura istrskih skupnosti.

Po prvi svetovni vojni so se nadaljevali mnogi trendi iz prejšnjega obdobja. Umeščali pa so se v nov italijanski državni in upravopolitični okvir ter v spremenjen mednarodni gospodarski in politični kontekst. V drugem delu knjige avtor ponudi panoramsko sliko migracijskega dogajanja in številne primere, s katerimi se lahko bralec vživi v čas, razmere in osebne izkušnje izseljencev med obema svetovnjima vojnoma. Opozarja pa tudi na potrebo po kompleksnem branju migracijskih gibanj v Istri in preostali Julijski krajini, ki jih ni mogoče tehtati samo v luči raznarodovalne politike in fašizacije. Pri vzrokih, usmeritvah in v dinamikah selitvenih tokov se kažejo vplivi mnogih drugih dejavnikov, in v samih politikah, ki jih je Italija vodila na t. i. »osvojenih ozemljih« (*terre redente*), je bilo vprašanje izseljevanja deležno artikuliranih in spremenljivih pristopov.

Pretežno agrarna in ubožoana Istra se je v tem obdobju morala spoprijeti s konkurenco drugih italijanskih dežel, neagrarno gospodarstvo pa je z zaprtjem puljskega arzenala močno skrčilo svojo zaposlovalno moč. Italijanske oblasti so zato takoj začele spodbujati izseljevanje in oblikovati predloge za usmerjanje izseljencev. Mnogi Istrani so se tako leta 1920 prijavili za delo v Romuniji, precej se jih je odzvalo načrtu za Brazilijo, obnovila se je praksa pomorščakov, ki so ostajali v ZDA, kot tudi pridruženje predvojnemu izseljencem v Ameriki. Največji del izseljevanja pa je bil v prvih povojnih letih usmerjen v evropske države, večinoma v Jugoslavijo, kar je bilo povezano s priključitvijo Julijske krajine k Italiji. To izseljevanje ni bilo samo delavsko in kmečko, umaknili so se tudi pripadniki srednjega sloja, ki so izgubljali službe, se spoprijemali s sovražnostjo novih oblasti in ki v novih razmerah niso videli življenjskih perspektiv. Temu izseljevanju, ki se je nadaljevalo vsa dvajseta in še trideseta leta, je botrovala mešanica gospodarskih, socialnih in političnih vzrokov.

Leta 1923 se je razživel tudi izseljevanje v Argentino, kamor so odhajali ladjarski delavci, zidarji, sodarji in drugi poklicni profili. Pravi val je nastopil v letih 1928–30, ko je tja odpotovalo kakih 4.500 Istranov, najprej moških, nato še žensk in otrok. Izseljenci iz prve polovice dvajsetih let so izvirali predvsem s puljskega območja, kjer je opešala industrija, iz druge polovice pa vse več s pazinskega območja in iz kmečkih vrst. V dvajsetih letih so izseljenske poti vodile tudi proti drugim ciljem, največ v Francijo, Belgijo in na Nizozemsko, nekaj tudi v Kanado, kjer pa so sprejemali samo pismene osebe, ki so posedovale določena denarna sredstva in železniško vozovnico do cilja zaposlitve.

Čeprav so italijanske oblasti do leta 1927 dopuščale odhajanje na tuje, so ga vendarle skušale uravnati. Spet se je to dogajalo s pomočjo prakse izdajanja potnih listov in presoje od primera do primera. Za kmete, ki so želeli v Jugoslavijo, so veljale restrikcije zaradi suma jugoslovanske propagande, enako tudi za dijake in študente, ker so se v jugoslovanskih šolah »utrjevali v jugoslovanstvu«. Zato se je razširilo ilegalno izseljevanje, ki mu je botroval tudi zapleten birokratski postopek za pridobitev potnih listin. Predložiti je bilo treba tudi zagotovila, da se bo družina brez izseljenega člana lahko preživljala. Ilegalne odhode so zatirali z globami družinam in odvzemom pravice do povratka.

Zaradi tega in zmanjšane receptivnosti Francije, Nizozemske in ZDA so se konec dvajsetih let tokovi preusmerili proti Argentini. Temu je od konca leta 1927 botrovala tudi nova italijanska demografska politika, ki je izseljevanje skoraj popolnoma ustavila. Julijska krajina je bila pri tem izjema, ker je bilo treba za krepitev »deslavizacije« olajšati odhajanje »drugorodcev«. Avtor trdi, da ni šlo za politiko izganjanja slovanskega prebivalstva, temveč za ukrepe, ki so Hrvatoma in Slovencem ob gospodarski krizi

preprosto odprli pot v tujino. Pomagali pa so še drugi dejavniki: ladjarske družbe s propagandno kampanijo in argentinska vlada, ki je v dogovoru z italijansko ponujala zaposlovanje pri javnih delih. Politika olajšav naj bi bila namenjena bolj Slovencem kot Hrvatom. Iz prošenj za potne liste je moralo vsekakor izhajati dvoje: volja prosilca za izselitev in njegovo »neitalijansko poreklo«, saj Italijanom odhod ni bil dovoljen. Ta predpis je povzročal upravnopolitičnim organom velike preglavice, saj je bilo dokazovanje »tujerodne« pripadnosti v protislovju s poitalijančenimi priimki, ki so bili znak »vračanja v italijanstvo«.

Po letu 1930 se je povečalo izseljevanje v evropske države, ki so ga oblasti zaradi krize spet dovolile. Odhajati so smeli samo brezposelni posamezniki, in to začasno, da ne bi prihajalo do demografske izgube. Tudi v tem primeru ni manjkalo dvoumnosti, saj je bilo izdajanje potnih listov dokaj prizanesljivo, izseljenci pa so za sabo poklicali družinske člane, kar naj bi bilo povezano s politiko »deslavizacije«. Z močnimi simbolnimi pobudami so si oblasti prizadevale vzdrževati vezi med izseljenci in domovino, na primer s potninami nosečnicam, ki so prišle roditi v Italijo in s tem »opravile plemenito fašistično dejanje«. Drug primer je javna pohvala, ki so je bili deležni v Franciji rojeni otroci, če so z 18. letom optirali za italijansko državljanstvo.

V tridesetih letih se je močno povečalo predvsem izseljevanje v druge italijanske dežele. Načrti za krepitev »deslavizacije«, ki so jih izdelali razni fašistični veljaki, so predvidevali tudi vzpodbujanje izseljevanja »Slavov« v italijanske kolonije v Afriki. Kljub temu so se v Cirenaiko in vzhodno italijansko Afriko napotili le maloštevilni Istrani, večina je odhajala v Trst. Pula in Raša sta občasno spet privlačila delavstvo z ruralnih območij. Leta 1940 je nastopil izseljenski val v Nemčijo, ki je zajel navadne in poklicne delavce in je bil sad italijansko-nemških dogovorov.

Avtor posveča precej prostora opisovanju življenja izseljencev na tujem. V Severni in Južni Ameriki so mnogi Istrani živeli v kolonijah, kar je bilo povezano s poklici oziroma z gospodarskimi dejavnostmi. V ZDA so številni delali v pomorstvu in rudarskih naselbinah, v Argentini pa jih je bilo največ v Buenos Airesu, točneje v okrajih La Plata in Berisso, kjer so mnogi delali v klavnicah, manjkalo pa ni niti kmetov, predvsem vinogradnikov. Italijansko in hrvaško govoreči izseljenci so ves čas gojili istrsko identiteto. Že pred vojno so ustanovili istrska podporna društva, ki so slonela na delavsko-poklicni solidarnosti in skrbela za socialne potrebe članov in njihovih družin. Taki sta bili tudi društvi Benevolent society Franina i Jurina – Hoboken in Sociedad istriana de ayuda mutua – Berisso, ki sta nastali po vojni. Čeprav so obstajala tudi hrvaška, italijanska in jugoslovanska društva, so se istrski Hrvati in Italijani večinoma družili v skupnih, istrskih organizacijah. Slovenci pa so se raje vključevali v slovenske, ki so bile tudi politično bolj aktivne. V Jugoslaviji je bila slika drugačna: hrvaški in slovenski izseljenci iz Istre so gojili jugoslovansko zavest in bili politično angažirani v izrazito protifašistično in protiitalijansko usmerjenih emigrantskih organizacijah.

V sklepih avtor ponovno podčrta neustreznost nacionalnega pristopa pri opredeljevanju migracijskih procesov v Istri, prvič, ker je zaradi mešanih identitet težko razlikovati prebivalstvo po narodni pripadnosti, in drugič, ker je tudi v času raznarodovanja med obema svetovnima vojnama izseljevanje potegnilo v svoj vrtinec tako slovensko in hrvaško kot tudi italijansko prebivalstvo. Problematično je ne nazadnje vprašanje dejavnikov in motivacij, ki so botrovali izseljevanju. Ti so bili po avtorjevem mnenju ves čas pretežno gospodarskega in socialnega značaja, čeprav je po prvi svetovni vojni vstopila z vso silo v igro tudi politika. Težko pa je ugotavljati težo gospodarskih in političnih dejavnikov, ker so se ti med seboj prepletali. Politično izseljevanje je potekalo ves čas in naj bi predstavljalo manjši delež vsega izseljevanja. S prepletenostjo socialnih, gospodarskih in političnih dejavnikov se je mogoče strinjati, prav zaradi tega pa je po naše bistveno vprašanje, kaj razumemo s pojmom politično izseljevanje in ali je, poleg nacionalnih, tudi dihotomična klasifikacija po kategorijah politično – nepolitično pravi ključ za razumevanje dogajanja. Če je kot politično izseljevanje mišljeno tisto, ki je bilo pogojeno s političnim in z nacionalnim preganjanjem, se nam zdi, na primer, obravnavati množično izseljevanje v Argentino konec dvajsetih let le kot gospodarski pojav, precej neustrezno. Motivacije izseljencev so bile nemara večinoma gospodarske, ni pa mogoče spregledati, da so za pojavom stale jasne politične namere italijanske države. Prav tako ni mogoče prezreti, da so izseljenci odhajali ne samo z mislijo

na perspektivnejše gospodarske razmere, ampak tudi v želji po manj zatiralskem življenjskem okolju. Strinjamo se potemtakem z avtorjem, da je razumevanje in nadaljnje osvetljevanje istrskega izseljevanja mogoče le s preseganjem stereotipnih pogledov ter na podlagi metodološko utemeljenih branj in kontekstualizacij dogajanja.

Aleksej Kalc